

Etnobotanika: Baytarlıq Təbabəti Tarixi və Tətbiqi

E.Z. Ağayeva¹, S.C. İbadullayeva^{2*}

¹Gəncə Dövlət Universiteti, İ.Xətai pr.187, Gəncə AZ2000, Azərbaycan

²Azərbaycan MEA Botanika İnstitutu, Badamdar şosesi 40, Bakı AZ 1073, Azərbaycan

Tədqiqat azərbaycanlıların xalq təbabətinin etnobotaniki əsaslarla öyrənilməsinə həsr edilmişdir. Elmi təbabət ənənəvi təsəvvürlərlə və müalicə metodları ilə sıx əlaqələndirilmiş və bəzi dərman bitkiləri heyvanların müalicəsində tətbiq edilmişdir: *Glycyrrhiza glabra* L., *Plantago major* L., *Tussilago farfara* L., *Trifolium pratense* L., *Thymus transcaucasicus* Ronn., *Cephalaria gigantea* (Ledeb.), *Saponaria officinalis* L., *Verbascum thapsus* L., *Malva sylvestris* L., *Rosa canina* L., *Taraxacum officinale* Wigg. Dərman bitkiləri ilə yemləmə nəticəsində inəklərin qanında biokimyəvi göstəricilər öyrənilmişdir.

Açar sözlər: təbabət, etnobotanika, dərman bitkiləri

GİRİŞ

Xalq təcrübəsi elmi təbabətin yaradılmasının əsasını təşkil edir. Bu elə əhəmiyyətli sahədir ki, burada xalqın etnik özünəməxsusluğunu əks etdirən xüsusi əlamətlər biruzə çıxır. Xalq tərəfindən toplanılan biliklər yoxlanılmış və nəsillər boyu müqayisə ilə təcrübə olunmuş biliklər nəzərə alınaraq, baytarlıq təbabətində qədim azərbaycanlıların istifadə etdikləri dərman bitkiləri araşdırılmışdır. Dərman bitkiləri heyvan orqanizminə daha yumşaq və hərtərəfli təsir göstərirlər ki, bir qayda olaraq mənfi əks-təsir və ağırlaşmalar yaratmırlar (Бромлей и др., 1976). Dərman bitkilərinin digər sintetik preparatlarla müqayisədə üstünlüyü ondan ibarətdir ki, bitkilərdə alkaloidlər, qlikozidlər, vitaminlər, mikroelementlər və başqa bioloji fəal maddələr var ki, onlar müəyyən nisbətlərdə ətraf mühitlə əlaqəli təkamül prosesində yarandığı üçün orqanizmə kompleks təsir göstərirlər (Rabinoviç, 1988; 1998; Maşkovskiy, 2000). Ona görə də, yeni dərman bitkilərinin aşkarlanması, onların öyrənilməsi və baytarlıq təcrübəsinə tətbiqi böyük təsərrüfat əhəmiyyətinə malikdir. Təqdim olunmuş tədqiqatın məqsədi Azərbaycan xalq baytarlıq təbabətinin orijinal məlumatlarının təsviri və analizidir. Xalq təbabətinin uğurları Azərbaycanın heyvandarlıq mədəniyyətinin xüsusiyyətlərini aşkarlamaqla yanaşı, həm də ümumazərbaycan xasiyyət və regional özünəməxsusluğunu müəyyən etməkdədir. Bununla əlaqədar olaraq qarşıya aşağıdakı məqsədlər qoyulmuşdur: Azərbaycan xalq baytarlıq təbabətinin əsas xüsusiyyətlərini aşkarlamaq; müxtəlif heyvan xəstəliklərinin müalicəsində istifadə edilən tibbi vasitələrin və üsulların təsvirini vermək; Azərbaycan xalq baytarlıq təbabətini digər ənənəvi-məişət və mənəvi mədəniyyət sahələri ilə əlaqələndirmək.

Etnobotaniki tədqiqatlar təsdiqləyir ki, Azərbaycan əhalisi qədim zamanlardan heyvanlarda yaranmış müxtəlif xəstəliklərin müalicəsində yerli floranın dərman bitkilərindən yararlanmışlar. “Türkcəaraçı” adlanan xalq təbibləri ölkəmizin müxtəlif bölgələrində olurdular. Onların yanına heyvanları xəstəliklərdən müalicə və digər nasazlıqlardan azad olması üçün aparırdılar. Belə məlumatlara “Azərbaycan etnoqrafiyası” (1988) əsərində rast gəlmək olur. Azərbaycanlılarda bu sahədə tükənməz məlumatlar olmasına baxmayaraq, onlar vaxtında mütəxəssislər tərəfindən toplanmadığından, nəşr edilmədiyindən ümumi xalqın faydalı sərvətinə çevrilə bilməmişdir. Demək, hər bir məlumat, xalq üsulu, vasitə, inanc elmə qiymətsiz xeyir verə bilər. Əgər nəzərə alsaq ki, hansı ağısaqqalımız, ağbirçəyimiz yaddaşında saxlanılan məlumatı, ata-babalarından qalan təcrübəni, adəti, mənəvi dünyamızdan xəbər verən bilikləri bizlərə ötürməyə və onlar qeydə alınmasa, həmin ulunun həyatdan köçməsi ilə heyvanların müalicəsinə aid metod və vasitə birdəfəlik unudulacaqdır. Bu o deməkdir ki, bir adətimiz itirildi və bir daha məişətimizə qayıtmayacaq. Ona görə də azərbaycan xalqının təbabət mədəniyyətinin öyrənilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir və etnobioloqlar xalq arasında olmalıdırlar və xalq müdriklüyünü kinolentlərə köçürməli, qeydlər aparmalı, onların elmi əsaslarını araşdırmalı və gələcək nəsllə sistemləşdirilmiş şəkildə ötürülməlidirlər.

MATERIAL VƏ METODLAR

Tədqiqat işi etnobotaniki materiallar əsasında aparılmışdır. Bu material şəxsən müəlliflər tərəfindən Azərbaycanın müxtəlif bölgələrində yaşlı nəsillə aparılan sorğular zamanı toplanılmışdır. Çöl tədqiqatları və tənəzzöhlər Azərbay-

canın Bakı, Ağstafa, Daşkəsən, Goranboy, Göygöl, Gədəbəy, Kürdəmir, Lənkəran, Qazax, Qobustan, Samux, Tovuz, Ucar, Yevlax, Zaqatala, Şamaxı, Şəki, Zərdab, Sabirabad və Naxçıvan Muxtar Respublikasının bölgələrində həyata keçirilmiş, həm kənd, həm də şəhər əhalisinin etnobioloji baxışları qeydə alınmışdır. Məlumatların toplanması əsasən xalq təbabəti üsullarını yaxşı bilən yaşlı nəslin nümayəndələri ilə şəxsi söhbətlər formasında keçirilmişdir. Etnobotaniki tədqiqat metodları: çöl etnoqrafiyası; müşahidə; sorğu; anketləşdirmə; müsahibə; qalıqlar metodu; müqayisəli-tarixi metod; komponent təhlil və s. üsullarla həyata keçirilmişdir (Martin, 2001; Giday et al., 2009). Müşahidə prosesində çox zaman texniki yazı vasitələrindən istifadə edilmişdir: diktofon, kinokamera və videomaqnitofon.

NƏTİCƏLƏR VƏ ONLARIN MÜZAKİRƏSİ

Baytarlıq təbabəti ilə əlaqədar olan tədbirlər Azərbaycanın əksər zonalarında eyni məzmun, eyni mahiyyət kəsb edir. Bu Azərbaycanda vahid maldarlıq mədəniyyətinin təşəkkül tapmasına dəlalət edən faktlardan biridir. Mal-qaranın hələ icmanın ümumi mülkiyyəti olduğu dövrdən başlayaraq, heyvanların otarılmasında, sağılmasında, müalicəsində, süd məhsullarının emalı, yun qırımı, yunun daranması, əyrilməsi və digər sahələrində əhali arasında təcrübənin paylaşması ehtiyacı meydana çıxmışdır.

Azərbaycanlıların xalq təbabətində işlətdikləri bitki mənşəli dərmanlar geniş yer tutur. Bunların arasında yüzilliklərlə təcrübədən keçmiş səmərəli vasitələr çoxdur. Müalicə məqsədilə yabanı, bağ və bostan bitkilərini, texniki kulturaları istifadə edirmişlər. Bitki mənşəli dərman vasitələrinin istifadə sahəsi genişdir. Demək elə bir xəstəlik yoxdur ki, onları müalicəsində təbiblər bitkilərə müraciyyət etməsinlər. Dərman bitkilərindən xüsusilə mədə-bağırsaq, dəri, soyuqdəymə, avitaminoz xəstəliklərində geniş istifadə edirlər. Azərbaycan xalq təbabətində baytarlıq praktikasında fitoterapevtik vasitələr daxilə qəbul üçün təyin olunurlar, ancaq eyni zamanda xalq təbibləri qar-qara, inqalyasiya, tozlar, təpitmələr, vannalar, məcunlar, sürtmələr, yaxılar, iyvermələr, imalə kimi vasitələrdən də geniş istifadə dirdilər. Dərman xammallarını dəmləmələr, cövhərlər, damcılar, yaxmalar, iskəncəb, bişirmə, kitrə və şirələr şəklində istifadə etməyi məsləhət görürlər. Nadir hallarda bitkinin müxtəlif hissələrindən hazırlanmış sıyıqlar və məlhəmlər də istifadə olunur. Daha çox otlardan müalicəvi vasitə kimi dəmləmə şəklində istifadə olunur (65%). Dəmləməni adətən yarpaqlardan, kökümsovlardan və gövdələrdən

hazırlayırlar. Dərman vasitələrinin hazırlanmasında xammalın müxtəlif emal üsullarına müraciyyət edirlər. Belə ki, dəmləmə açıq və ya qapalı qabda: gil səhəng və ya mis qazanlarda hazırlanırdı. Xırdalanmış, üyüdülmüş və əzilmiş bitkiləri yumurtaya, gül yağına, ağac külünə, südə, çaxıra, suya, badam və ya zeytun yağına, bal mumuna, sabun köpüyünə, kükürdə, kəpəyə, hənaya, peyinə, duza, mummyaya qatıb istifadə edirlər. Cövhərləri sirkədə, zoğal və tut arağında, qaranlıq yerdə ağac və ya gil qablarda hazırlayırdılar. Hərdən onlara bal qatıb istifadə edirdilər.

Maldarlıqla əlaqəli xalq təbabəti şəhərlərdən uzaqlarda, kənarda ucqar dağlıq əyalətlərdə inkişaf edirdi. Bu yerlərdə təcrübəli, elmi cəhətdən hazırlıqlı baytar həkimlər demək olar ki, olmurdu. Eyni zamanda bu yerlərdə dərman vasitələrini kənardan da gətirmək çox çətin idi. Ona görə də bu yerlərdə, başlıca olaraq, yerli müalicə vasitələrindən, bitkilərdən və heyvani mənşəli dərman vasitələrindən müalicəvi məqsədlərlə istifadə olunurdu. Baytarlıq müalicə işinin yaranmasına təkan verən əsas amillərdən biri o olmuşdur ki, insanlar xəstə heyvanlar üzərində müşahidə apararkən xəstəliyə müalicəvi və zərərli təsir göstərən amilləri bir-birindən fərqləndirməyi öyrənmişlər və həmin vaxtdan başlayaraq tədricən baytarlıq müalicə işi də yaranıb formalaşmışdır. Bununla bərabər işlədilən dərman vasitələrinin hansı üsulla və hansı formada daha yaxşı müalicəvi təsir göstərməsi də yoxlanılırdı. Baytarlıqda ayrıca dərmanşünaslıq sahəsi yaranmağa başlayır. Eyni zamanda heyvanlara tətbiq edilən dərman vasitələrinin təsirinin daha səmərəli olması məqsədi ilə onlara müxtəlif formalar verməyə çalışırlar, yəni tədricən dərmanşünaslığın özündə əcazılığın elementləri inkişaf etməyə başlayır.

Azərbaycan baytarlıq təcrübəsində istifadə olunan dərman bitkilərinin böyük müxtəlifliyini nəzərə alaraq, elmi-tədqiqat işlərini gücləndirmək və təşkilatı tədbirləri planlaşdırmaq vacibdir. Dərman bitkiləri ilə müalicənin ənənəvi yanaşmanın müasir elmi şərhə tələb olunur. Bu zaman etimoloji, patogenetik prinsipləri və onların yerini ümumi müalicə kompleksində nəzərə almaq lazımdır.

Samux rayonu Əhmədbəyli kəndi “Suliddinoğlu” kəndli fermer təsərrüfatında 2009-2011-ci illər ərzində dərman bitkilərinin istifadəsinə dair tərəfimizdən etnobioloji tədqiqatlara arxalanaraq bir sıra təcrübələr aparılmışdır. Bizim təcrübə sınaqlarımızdan əvvəl fərdi təsərrüfatda xəstəliklərlə əlaqədar olaraq iri və xırda buynuzlu heyvanlar əsasən sintetik və antibiotik tərkibli dərmanlarla müalicə edilirdi. Apardığımız təcrübələrin məqsədi belə iqtisadi cəhətdən baha başa gələn və çətinliklə əldə olunan maddələrin

əvəzinə, yerli florada geniş yayılmış, orqanizmə heç bir mənfəi təsir etməyən, ucuz, tədarükü çətinlik yaratmayan, əhali tərəfindən sınaqlardan çıxmış üsullar əsasında dərman bitkilərini tədbiq etməkdən ibarət idi.

Tədqiqat aparılan təsərrüfatda baytar həkiminin aşkarladığı 13 xəstə heyvan müəyyən olunmuşdur. Xəstəliyin əlamətləri kimi öskürək, gözyaşarma, burun boşluğundan gələn seroz ifrazat, ariqlama qeydə alınmışdır. Ağ ciyərləri tənəffüs səthinin məhdudlaşması nəticəsində heyvanlarda böyümə və inkişafın geridə qalması, bunun nəticəsində nəzərə çarpacaq dərəcədə məhsuldarlığın aşağı düşməsi müşahidə olunurdu. Dəri quru, dirnaqlar səthi quru, çatlamış, qeyri-hamar idi.

Təklif olunmuşdur antibiotik terapiyasının əvəzinə, qədim zamanlardan bu ərəzidə yayılmış, illərlə şəxsi təsərrüfatlarda sınaqdan keçmiş bir sıra reseptlər əsasında bitkilər tətbiq edilsin.

Müalicə tədbirləri patogen mikrofloranın və toksiki təsirlərin aradan qaldırılmasına, orqanizmin müdafiə qüvvəsinin yüksəldilməsinə, tənəffüs orqanlarının iltihab məhsullarından təmizlənməsinə və onların funksiyasının bərpa olunmasına yönəldilməlidir (Rzaquliyev, 1983).

Bronxların iltihabı zamanı qədim zamanlardan bir sıra yığımlardan istifadə olunub. Bu yığımların bir neçəsini xəstə heyvanların müalicəsində tədbiq edib müalicəvi effektini yoxladıq.

Resept 1: 2009-cu ilin dekabr ayında təsərrüfatda qeydə alınan 4 baş inəyin müalicəsi aşağıdakı yığım vasitəsilə tam olaraq 7 gün ərzində aparılmışdır.

Xırdalanmış biyan (*Glycyrrhiza glabra* L.) kökü 3 hissə, bağayarpağı (*Plantago major* L.) yarpaqları 3 hissə, dəvədabanı (*Tussilago farfara* L.) 4 hissə götürülüb dəmləmə hazırlandı. Dəmləmənin tərkibində yapışqanlı və selik maddələrinin olması nəzərə alınaraq, 2 günlük normaya uyğun hazırlandı. Belə ki, biyan kökündən 300 qr, bağayarpağından 300 qr və dəvədabanı yarpaqlarından 400 qr 10 litr suda dəmləndikdən sonra, süzüldü. 38-40°C dərəcə hərarətdə olan maye gündə 3 dəfə xəstə heyvanlara su əvəzi içirdildi. Tənəffüs xəstəliklərinin müalicəsi xüsusi diet tələb etmədiyindən, heyvanların pəhriz saxlamasına ehtiyac olmamışdır. Ancaq gündəlik rasiona əsasən ağciyər xəstəliyinin müalicəsində yüksək səmərə verən və eyni zamanda qida əhəmiyyətinə malik olan dərman bitkilərinin biri üçyarpaq yonca (*Trifolium pratense* L.) çiçəklərindən hazırlanmış toz əlavə edildi. Dəmləmənin tədbiqindən 5 dəqiqə keçdikdən sonra öskürmə refleksinin dayanması müşahidə olundu, müalicənin 2-ci günündən başlayaraq temperaturun yüksəlməsi qeydə alınmayıb. Müalicənin 10-cu gününün tamamında heyvanlarda yenidən çəkinin

artması qeydə alındı. Həkim müayinələrindən (laborator şəraitdə) sonra xəstəliyin 21-ci günündə inək südünün istehsalata ötürülməsinə icazə verildi.

Resept 2: 2010-cu ilin aprel-may aylarında təsərrüfatda 6 baş qaramalın ağciyər xəstəliyi aşağıdakı yığım vasitəsilə aparıldı. Eyni miqdarda kəklikotu (*Thymus transcaucasicus* Ronn.) - 200 qr və qantəpər (*Cephalaria gigantea* (Ledeb.) Bobrov) – 200 qr quru xammalından hər gün tədbiqindən 4 saat əvvəl 10 litrlik emallı qabda dəmləmə hazırlandı. Tənəffüsdən süzüləndən sonra ilıq halda xəstə heyvanlara sü əvəzinə içirdildi. Müalicənin ilk günündə ürək tonları qüvvətləndi, ritmləri tezləşdi, nəbzın zəifləməsi qeydə alındı. Müalicənin 2-ci günündə xəstəliyin əlamətlərinin yüngülləşməsi, bronx yollarında toplanmış eksudatın yumşalib xaric olmasının asanlaşması baş verdi. Müalicə günləri tez həzm olunan və yaxşı keyfiyyətli yemlər verilir. Tövlənin havası tez-tez təmizləndirdi, bununla yanaşı heyvanlar iktərəfli hava cərəyanından qorunurdular. Müalicənin müsbət effektinə 2-ci gündən başlayaraq tam sağalmasına qədər 8 günə nail olundu.

Avitaminoz xəstəliklərinin müalicəsində digər bitki yığımını yoxlamaq üçün təsərrüfatda 2010-cu ildə oktyabr ayında aşkarlanan 3 baş inək üzərində sınaq təcrübələri aparılmışdır. Bu bitkilər beşyuvalı yemişan (*Crataegus pentagyna* Wildst. et Kit.) meyvələri və moruq (*Rubus buschii* Grossh. ex Sinjkova) yarpaqları götürülüb (100 qr yemişan meyvələri və 100 qr moruq yarpağı) 1 litr araqın içinə töküb qarışdırdıq və 10 gün qaranlıq yerdə saxlayandan sonra süzdük. Bu cövhərdən gündə 1 dəfə, yeməkdən sonra hər dəfə 20 ml götürüb 500 ml suya qatıb tədbiq etdik. Müalicə 2 həftə davam etdirildi. Müalicə effekti 6 gündən sonra qeydə alındı. Sağalmış inəklərin dərisi elastikləşdi, selik təbəqələri şəffəfləşdi, iştaha artdı.

Yerli baytarlar tərəfindən bu müalicənin effektivliyi qəbul olunur. Sınaqlardan müvəffəqiyyətlə keçən yığımların istifadəsini biz təsərrüfatlarda tədbiq olunmasını tövsiyyə edirik.

Resept 3: 2011-ci ilin dekabr-yanvar aylarında baytar tərəfindən 3 baş inəkdə bronxların iltihabı xəstəliyi qeydə alınmışdır. Müalicəni aşağıdakı yığım vasitəsilə aparıldı. Yuxarıda hazırlanma qaydasına uyğun olaraq üç bitkinin quru xammalından dəmləmə hazırlandı: sabunotu (*Saponaria officinalis* L.), sıgırquyuğu (*Verbascum thapsus* L.), əmənköməci (*Malva sylvestris* L.) bitkilərinin hərəsindən 200qr olmaq şərti ilə gündə 3 dəfə yemləmədən 20 dəqiqə əvvəl heyvanlara tədbiq olundu.

Müalicə effekti 1-ci gündən xəstəliyin əlamətlərinin yüngülləşməsi ilə müşahidə olundu. Müalicənin 3-cü günündə öskürəyin kəsilməsi, burun ifrazatının dayanması, heyvanların

iştahasının artması, tənqinəfəsliyin tamamilə aradan qalxması müşahidə olundu və qeydə alındı. Müalicənin 5-ci günündə ağ ciyərin müayinəsi zamanı xıriltuların olmaması qeyd olundu. Müalicə 8 gün davam etdi. Tam sağalma 10-cu gün fikse olundu (Cədvəl 1).

Cədvəl 1. Dərman bitkiləri ilə yemləmə nəticəsində inəklərin qanının biokimyəvi göstəriciləri

Göstərici	Ölçü vahidlər	Qaramal baş	
		Sınaqdan əvvəl	Sınaqdan sonra
Ümumi azot	mq%	2949±24	2651±34
Qeyri-zülali azot	mq%	32,8±0,62	33,1±1,56
Plazmada ümumi zülal	q/l	87,6±8,72	80,6±1,98
Albuminlər	q/l	35,4±1,9	36,4±0,95
Qlobulinlər	q/l	52,2±6,41	44,2±1,27
Sidik cövhəri	mq%	14,4±1,19	18,4±2,15
Kreatinin	qm%	1,87±0,09	1,86±0,26
Qlükoza	mq%	81±5,8	83±8,4
Keton cisimcikləri (ümumi)	mq%	2,54±0,14	2,71±0,21
Ümumi lipidlər	mq%	346±16,2	301±15,1
Fosfolipidlər	mq%	115±9,8	111±3,4
Xolesterin	mq%	96±7,1	81±5,2
Lipid indeksi	-	0,33	0,37
A vitamini	mq%	0,21±0,03	0,25±0,05
Ümumi Ca	mq%	10,1±1,67	10,3±0,36
Qeyri-üzvi fosfor	mq%	5,67±1,25	4,74±0,58

Beləliklə, dərman bitkiləri ilə müalicə olunmuş heyvanlarda burun boğaz yollarından ifrazat nəzərə çarpacaq dərəcədə azalmış, öskürək, gözyaşarma kəsmişdir. Müalicənin müsbət effekti 11 xəstə heyvandan 9 da müşahidə olunmuşdur. Bu müalicənin terapevtik effektivliyi - 87% olmuşdur. Digər halda dərman bitkiləri ilə yanaşı baytar həkim tərəfindən sulfodimezin preparatı verilməsi (20-40 mq hər 1 kq çəkiyə) məsləhət görülmüşdür. Bu kombinə edilmiş müalicə hesab olunur. Müalicə 7 gündən sonra müsbət səməre vermişdi.

Vitaminli dərman bitkilərinin tətbiq olunması nəticəsində heyvanların orqanizminin ümumi müqavimətinin artmasını və profilaktiki tədbir olaraq, xəstəliklərin qarşısını almaq məqsədilə fermer təsərrüfatında bir sıra təcrübələr və sınaqlar qoyulmuşdur. Sınaqlar əsasən qış aylarında yemlərin keyfiyyətinin artırmaq məqsədilə aparıl-

mışdır.

Təsərrüfatda müayinə zamanı aşkarlanmış xəstəliyi olan 5 baş inək ayrıca bir otağa yerləşdirildi. Heyvanlarda boy və inkişafdən qalma, görmə qabiliyyətinin kəskin zəifləməsi müşahidə olunurdu. Bu heyvanların gündəlik çəki artımının az olması, südün məhsuldarlığının və keyfiyyətinin aşağı olması səbəbindən heyvanların məhsullarından istifadə edilməsi qadağan olundu. Xəstə inəklərdə sinir pozğunluğu əlamətləri baş verirdi. Heyvanlarda coşğunluq, zəif xarici təsirlərdən hürküb sıçrama, ayrı-ayrı əzələlərdə və əzələ qruplarında titrəmələr müşahidə olunurdu.

İlk növbədə sınaqdan keçiriləcək dərman bitkilərindən: itburnu meyvələri (*Rosa canina* L.), zəncirotu (*Taraxacum officinale* Wigg.) çiçəkləri və otu farmaseptikada qəbul olunmuş qaydalara uyğun olaraq 1:5 nisbətində (100 qr hər bitkidən götürüb 5 litr suda 20 dəq. qaynadıb sonra 4 saat dəmləndi) hazırlandı. Dəmləmə işləniləcək gündə hazırlanırdı. Dəmlənmiş məhlul gündə 1 dəfə olmaqla 10 gün müddətində 5 baş qaramala su əvəzi 1 litr həcmində içirdildi. Müalicənin 5-ci günündən başlayaraq əlamətlərin azalmasına şahid olduq. Bu heyvanların qanında karotinin miqdarı Samux rayon baytarlıq idarəsinin laboratoriyasında yoxlanıldı. Vitaminli qidanın tətbiqindən sonra laboratoriya müayinələri zamanı karotinin qanın tərkibində artması qeydə alındı.

Hesab edirik ki, dərman bitkilərindən baytarlıq praktikasında istifadəni inkişaf etdirmək, maarifləndirmək və genişləndirmək vacibdir. İstifadənin asanlıqı, aşağı maya dəyəri fitoterapiyanı baytarlar və şəxsi fermer təsərrüfatı sahiblərinin kənd təsərrüfatı heyvanlarının xəstəliklərin müalicəsində perspektivli metod olmasına zəmin yaradır.

Təcrübələrin yüksək dərəcədə səmərəli olmalarını nəzərə alaraq, bu təsərrüfatda gələcək illərdə də saxlanılan iribuynuzlu heyvanların və quşların qidasına vitaminli dərman bitkilərinin tozunu, müxtəlif bitki yığımlarının dəmləmələrini və yemə qatılan əlavələrin rasiona əlavə edilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Bu məqsədlə təsərrüfata 4 nəfər bitki toplamaq üçün əlavə işçi qüvvəsi də cəlb olunmuşdur. Bitkiləri qurutmaq üçün xüsusi anbarların tikilməsinə artıq başlanılmışdır.

ƏDƏBİYYAT

- Azərbaycan etnoqrafiyası (1988) Bakı, Elm: 279 s.
Rzaquliyev H.C. (1983) Buzovların yoluxmayan daxili xəstəlikləri. Bakı: 48 s.
Бромлей Ю.В., Воронов А.А. (1976) Народная медицина как предмет этнографических исследований. СЭ 5: 3-18.

Рабинович М.И. (1988) Ветеринарная фитотерапия. Москва, Росагропромиздат: 166 с.
Рабинович М.И. (1998) Лекарственные травы при желудочно-кишечных болезнях телят. Ветеринария 2: 16.
Машковский М.Д. (2000) Лекарственные средства: практич. пособие: в 2 т. / 14-е изд., перераб., испр. и доп. Москва, Новая волна 1: 608 с.

Giday M., Asfaw Z., Woldu Z. (2009) Medicinal plants of the Meinit ethnic group of Ethiopia: an ethnobotanical study. J. Ethnopharmacol. 124: 513-521.

Martin G.J. (2000) Etnobotany. Manual de methods. Nordan - Comunidad. Montevideo, Uruguay: 176 p.

E.Z. Ağayeva, S.C. İbadullayeva

Ethnobotany: History and Use of the Veterinary Medicine

The research work has been dedicated to the study of Azerbaijanians' folk medicine on the base of ethnobotanical principles. Scientific medicine has closely connected with traditional imaginations and treatment methods; some medicinal herbs as: *Glycyrrhiza glabra* L., *Plantago major* L., *Tussilago farfara* L., *Trifolium pratense* L., *Thymus transcaucasicus* Ronn., *Cephalalaria gigantea* (Ledeb.), *Saponaria officinalis* L., *Verbascum thapsus* L., *Malva sylvestris* L., *Rosa canina* L. and *Taraxacum officinale* Wigg. were applied at treatment of animals. On the result of feeding by medicinal herbs biochemical induces have been studied in the content of blood of cows.

Э.З. Агаева, С.Дж. Ибадуллаева

Этноботаника: История и Применение в Ветеринарии

Исследование было посвящено изучению народной медицины азербайджанцев на основе этноботанических принципов. Научная медицина тесно связана с традиционными представлениями и методами лечения; некоторые лекарственные растения как: *Glycyrrhiza glabra* L., *Plantago major* L., *Tussilago farfara* L., *Trifolium pratense* L., *Thymus transcaucasicus* Ronn., *Cephalalaria gigantea* (Ledeb.), *Saponaria officinalis* L., *Verbascum thapsus* L., *Malva sylvestris* L., *Rosa canina* L. и *Taraxacum officinale* Wigg. были применены при лечении животных. В результате кормления коров лекарственными растениями, были изучены биохимическими показатели в содержании их крови.